

Népköltészet

TÓTH FERENC

Szólások

A szólás a legrövidebb terjedelmű, legföljebb egy mondat hosszúságú népköltészeti műfaj. Legismertebb fajtái a közmondás, szólás és szóláshasonlat.

Szólásainknak azt a csoportját mutatjuk be, amelyek Makó nevéhez kapcsolódnak. Alig akad még olyan magyar településnév, amely annyiszor szerepelne a szólásgyűjteményekben. Makónak erre a különleges szerepére hívják föl a figyelmet az eddigi összegző írások. [134](#)

Messze van, mint Makó Jeruzsálemtől közmondása magyar nyelvterületen nemcsak a legismertebb, de a legrégebbek egyike is. Az első magyarországi közmondásgyűjteményben, Baronyai Decsi János, 1598-ban kiadott latin nyelvű munkájában – amelynek tételszáma eléri az ötezret –, ilyen alakban fordul elő:

tőle, mint Makó Jeruzsálemtől

Oly messze van

·
[135](#)

A Keserői Dajka Jánostól elkezdett, Geleji Katona István református püspöktől befejezett *Öreg graduál*

című, 1636-ban kiadott énekeskönyv harcos hangú ajánló soraiban írta:

A pápista szerzetesek Jézus Krisztustól annyira estek, mint Makó Jeruzsálemtől

·
[136](#)

Szirmay Antal – a II. József császár német nyelvrendelete elleni mozgalom vezetője – összegyűjtve a régi jó táblabírák anekdotakincsét, 1804-ben kiadott munkájában már a szólás keletkezését is leírta. Makó vitéz 1217-ben beállván II. Endre keresztes hadába, elindult a hosszú útra. „S midőn az akkori viszonyok közt is nagyon lassú haladás után Dalmáciába értek volna, a mi Makó vitézünk a dalmát borokat búfelejtőül erősebben élvezte volna: látva Spalató számos tornyait és a ragyogó keresztet, a mi vitézünk a bortól tüzesedve Jeruzsálemnek nézte

Spalatót, s földre ereszkedvén hálát adott fennhangon imádkozva az Úrnak, hogy Jeruzsálembe segítette. A tévedés, mi erre következett, nagy vala. Messze van még Makó Jeruzsálemtől! [137](#)

Szirmay Antal szólásmagyarázatát 1888-ban Széll Ákos, a Maros c. lap szerkesztője is közölte. [138](#)

Bekerült 1895-ben Tóth Béla hatkötetes magyar anekdotakincs-gyűjteményének első kötetébe, [139](#)

nem maradhatott ki Margalits Ede gazdag közmondásgyűjteményéből sem.

[140](#)

Részletesen megrajzolt történeti háttérbe ágyazva közölte a Gyapay–Megyer–Ritoók-szólásgyűjtemény.

[141](#)

Szerepelt Békés István

Napjaink szállóigéi,

[142](#)

O. Nagy Gábor

Mi fán terem?

és

Magyar szólások és közmondások

c. munkáiban is közölte.

[143](#)

Ezek közmondás-magyarázatok nem városunkhoz, hanem Makó vitézhez kötik a szólás eredetét. Széll Ákos lapszerkesztő – történeti oklevelekre hivatkozva – bizonyította be, hogy az a Makó vitéz városunkhoz nem fűződhet. „Ha igaz az – írta –, hogy a Makó névnek Jeruzsálemmel kapcsolatba hozása a keresztes hadak idejére teendő, ami másként nem képzelhető, mert más okszerű összefüggést hiába keresünk, akkor Makó város, vagy ennek alapítója, újjá alkotója a Csanád nemzetségbeli Makó bán nagyon ártatlan e közmondásban. Makó bán 1256–1285 közt fordul elő okleveleinkben, Makó város pedig először 1299-ben a nagyváradi káptalan oklevelében ekképpen: Felvelnök, mely újabb időben Makófalvának neveztetik... Minthogy tehát a keresztes hadjárat alatt sem a Csanád nemzetségbeli Makó bán, ki okleveleinkben 1256-ban tűnik fel, nem élhetett vagy ha élt is, hadviselő 1217-ben még nem lehetett; sem pedig a keresztes hadak Makófalvát vagy Makó várost, mely ezt a nevet a keresztes hadaknak a világ színpadáról letűnte után kapta, nem érinthették: világos, hogy Jeruzsálemnek **{562}** Makó városához semmi köze nincs s az éppen olyan messze van Makóhoz, mint az Alföld többi városaihoz.” [144](#)

A Pesti Hírlap ismeretlen cikkírója közmondásunkat 1888-ban megint másként magyarázta: „Mikor boldog emlékezetű, aranybullás jeruzsálemi Endre királyunk uralkodása alatt a király

személyes vezetése alatt egy óriási magyar hadsereg vonult a Szentföldre a hitetlenek ellen harcolni, a főszereg elvonulása után mintegy 200–250 kalandor, zsebrákokból álló gyülelész banda alakult Budán, mely kompánia szintén elhatározta: hogy Jeruzsálembé megy, nem annyira a hitetlenek kezéből kivenni a szent várost, mint inkább úton-útfélen rabolni és fosztogatni. Ámde az atyafiaknak már Makó tájékán (mert arra vitt az út) elfogyott az elemőzsiájuk. Mert rabolni sem lehetett – mert már nem volt mit rabolni – s így kénytelenek voltak Makónál megállni, hol teljes egy évig lopták az időt és várták a jó szerencsét. Mikor azután a király csapatai visszatértek a hadjáratból, senki sem dicsekedett úgy a kivívott diadallal, mint éppen a Makónál lebzselt zsebrák és bujnyik banda. De a józan és okos nép ezzel a mondással főzte le a hencegő fickókat; de iszen, ecsém, messze van ám Makó Jeruzsálemtől.” [145](#) Mivel akkor még Makó nem létezett, ez az értelmezés szintén nem állja meg a helyét.

Volt olyan föltevés is, hogy II. Endre 1217-ben nem a Szentföldre, hanem a bizánci trón megszerzéséért indított hadjáratot; ekkor ugyanis királyunk várományos volt erre az uralkodói tisztségre. Makó vitéz tehát hadjárat résztvevőjeként öntött volna föl Dalmáciában a garatra. [146](#)

Tóth Béla 1895-ben kiadott *Szájru-l-szájra* című kötetében szállóigénkre utalva mégis föltételezte, hogy *Makó* a városunkra vonatkozik. Ő így magyarázta: a keresztes hadat gyűjtő királynak a makóiak azt felelték: „Nem megyünk, mert Makó igen messze van Jeruzsálemtől.”

[147](#)

A Pesti Hírlap említett cikkírója úgy tudta, hogy a radnai búcsújáró helyet Jeruzsálemnek is mondták. „A hajdani vasút nélküli világban a Kisasszony napi radnai búcsúra a szegedi franciskánus barátok buzdították és vezették a makói híveket. Tizenhat ekhós kocsi szállította a Mária-tisztelőket Radnára, ahogy akkor mondták: a jeruzsálemi búcsúra. A vezérkocsin elől a búcsúkeresztet vivő olvasós ember halkan mormolta a rózsafűzért, a hátsó, rugós ülésen pedig két piros arcú, kővér barát olvasta nekik az aznapra előírt imákat. A 16. kocsi zárta be a hosszú menetoszlopot, ezen is két barát ájtatoskodott a hátsó, kényelmes ülésen. Bagaméri és Horváth sógor tiszteletből szállították a barátokat. A háromnapos búcsú sok-sok lelki haszonnal telt el Radnán. A búcsúsok közül 14 kocsi meg a százra menő gyalogos tíz nap múltán vissza is tért Makóra, de a barátok kocsisaikkal együtt még napok múlva sem érkeztek haza. Nem csoda, hisz a barátoknak sok megbeszélni valójuk akadt a radnai konfráterekkel. A két fuvaros sógor is jól érezte magát a híres kolostorban, mert étellel-itallal bőven ellátták őket a radnai atyák. A hitestársak azonban Makón már alig várták a gazdákat, és ki tudja milyen úti veszedelemre gondoltak, mikor végtére megkerültek a dezentorok. A barátokat rendre letették a makai parókián, de ott is eltöltöttek egy kis időt, mert a plébános úr néhány pohár borral leöblíttette velük a hosszú út porát. Mindkét jámbor fuvaros kissé kapatos lett, amint felcihelődtek a

kocsira, el is szunnyadtak. A lovak azonban tudták a járást és haza vitték gazdáikat. A kocsizajra az asszonyok is előkerültek, és mérgesen kérdezték: »hol a pokolban jártak kentek ennyi ideig?« »Hát hol jártunk volna« – fordította visszájára a bátrabbik a kérdést. »Messze van ám Makó Jeruzsálemtől!« – zárta le a másik a vitát, Radnát **{563}** értve Jeruzsálemen. Azóta gúnyosan hangzik Makón, ha valamit a Makó és Jeruzsálem közötti távolsághoz hasonlítanak.”
[148](#)

Egy másik, kitalált magyarázat szerint a szóláshasonlat onnan ered, hogy Makó egyik városrészét Jeruzsálemnek hívják. [149](#) A valóság az, hogy Makónak sohasem volt ilyen városrésze.

O. Nagy Gábor a szólás eredetére az eddig ismert magyarázatokat nem fogadta el. Szerinte, amíg valami véletlen kezünkbe nem adja a szólás megfejtését, addig ismeretlennek kell tartanunk. [150](#) Nos, Bajay Szabolcs geneológus, heraldikus szerint szólásunk eredete a nemzetközi irodalomban megfejtett, valóban a keresztes hadjáratokkal függ össze. A keresztes vitézek Akko (Arce) kikötőben szálltak partra, és azt hitték, már Jeruzsálemben vannak. Ekkor mondták: *messze van, mint Akko Jeruzsálemtől.* A magyar nyelvterületen ismert szólás hangtani elhangzásból keletkezett.

[151](#)

A *Makóra, ha rossz vagy* szólást először a város reformkori krónikása, Szirbik Miklós 1836-ban említette, sőt egyben magyarázatát is adta: „Úgy látszik, ezzel azt akarják a csúfolók jelenteni, hogy Makó minden rosszat bévesz. Az igaz, hogy ide sok gyülevész nép tódult eleitől fogva, és még ma is, aki egyszer idejön, nemigen megy ki innét; és éppen ez az oka a város oly szaporán való nevedezésének, de ami Makónak dicsőségére válik, s azt mutatja, hogy itt az élés módja könnyebb, a teher kevesebb, mint másutt. Egyéb aránt a rosszakat itt is megbüntetik; sőt azoknak sokszor a közemberek is magokat bíráikká és bosszúállóikká teszik. Az említett közmondásra hát mi makóiak, a mondott értelemben a csúfolódás és irigység bélyegét üjtük, s annak ezt az ellenkező értelmet adjuk: ha rossz vagy, eredj Makóra, majd megtanítanak ott.”

[152](#)

Előfordult olyan magyarázat is, hogy a gonosztevőnek „célállomása” volt Makó. Ha idáig eljutott, csak a Maroson kellett átjutniuk, Bánságban ugyanis már nem volt hatalma a megyének, azt közvetlenül a bécsi udvari kamara kormányozta.

[153](#)

A szólás később így bővült:

Makóra, ha rossz vagy; Túrra, ha kopasz vagy.

[154](#)

Ez utalás arra, hogy Túron készült a híres túri süveg, ez elfödi a kopaszodó fejet.

A hagymatermesztéséről híres Makón a 19. században könnyebb volt a megélhetés. Ezzel függ össze néhány sajátos szólásmód. A Makón szerencsét próbáló legényre gondoló menyasszonnyal fordult elő, hogy pl. vasalás közben megpörkölte a ruhát, főzéskor elsózta az ételt, akkor mondták: *Makóra gondolt* vagy *Makó felé tekintett*. [155](#) Tehát arra mondták, aki nem az adott tárgyra összpontosítja figyelmét. Aki viszont unos-untalan csak tervezte a Makóra költözést, általánosságban addig-addig halogatta valami tennivalóját, de erre haláláig nem került sor, mondták:

Makóra

ment,

v

agyis meghalt, fűbe harapott. Aki meg már a végét járta, haldoklott:

Makóra készül.

[156](#)

Több más szóláshasonlat is fűződik városunkhoz. Az 1821. évi nagy árvíz ezzel függ össze: *He lyén van, mint Makó, mikor a víz elöntötte.*

[157](#)

Amikor az árvíz emléke már elhomályosodott, rövidülve használták:

Helyén van Makó.

[158](#)

Aki nehezen ér célba, nagy kerülőket tesz, vargabetűket ír le, arra mondták:

Közel útját találta, mint istenös Jancsi Makónak.

[159](#)

Ez a kicsit kótyagos, de a föladatát lelkiismeretesen végző fiú – aki talán a körmeneteknek is **{564}**

állandó résztvevője volt – nem az országúton, hanem a kanyargós Maros partján indult el Makóra.

Gyerekeknek mondott játékszólás: *Gyi fakó! Nem messze van Makó!* [160](#) Abban az értelemben használják, induljunk, nem sokára odaérünk. Móra Ferenc ezt a szólást így alkalmazta:

Felültem

a Fakóra, gyerünk, lovam, Makóra!

Pejoratív értelmű, csúfolódó tartalmú szólások is akadnak. A szomszédos Csanádpalotán mondják: *Makón még az esti maradékot is röggel öszik* (a *rög* átvitt értelmű jelentése földközelen, munka közben). A vacsora elfogyasztása után még oly sokáig dolgoztak, hogy újra megéheztek, elfogyasztották az esti maradékot. A környékeliek szinte már kapzsiságnak ítélték ezt a szorgalmatoskodást, amely egyébként a belterjes kertkultúra velejárója. Erdei Ferenc említette: Makónak nem volt földesura, itt az emberek saját magukat zsákmányolták ki.

Sokan meg így élcelődnek: *Makón olyan bűdös hagymaszag van, hogy még a vonat is farral gyűn be.*

Miután a szegedi vasúti hidat 1944-ben lebombázták, a Makó felől érkező vonat csak Újszegedig jár, de ott nem működött mozdonyfordító, így a mozdony tolatva futott be a makói pályaudvarra.

Makói lakodalmi hívogató volt: *Vöröshagyma, fokhagyma, gyűjjenek a lagziba!* [161](#)

Makótól nyugatra, Ferencszállás határában terül el Kukutyin-pusztá. Vele hozzák kapcsolatba a *Mehet Kukutyinba zabot hegyezni* szólást. Azt jelenti, nincs rád szükség, mehetsz, ahová akarsz. Mikszáth Kálmán *A szamócák útja* elbeszélésében is használja: „jöhet haza zabot hegyezni”; a semmittevés vár rá.

A szólás magyarázata a kényszeraratásra vonatkozott. Aratás idején a gabonát előntötte a Maros árja, a vízben álló termést nem lehetett lekaszálni. Csónakból, ladikból vagy vízben gázolva levágták az érett kalászt, lehegyezték a zabot.

Tolnai Vilmos nem fogadta el ezt a tetszetős magyarázatot. O. Nagy Gábor megfogalmazásában: „Arra a kérdésre ugyanis, hogy hova megy valaki, nem csak szólásunkkal lehet kitérő választ adni, hanem az ország egyes vidékein ezzel is: *Jerettyenbe (vagy Nárittyenbe vagy Petymeregbe vagy Iprityámba) jeget aszalni,* és ezzel is:

elment Karabukára ecetet darálni, homokot kötözni.

Ezen kívül a

zabot hegyez

mellett egyes nyelvjárásokban él a

jeget aszal, ecetet darál, homokot kötöz, zabot hegyez

zel együtt a teljesen értelmetlen, hiábavaló, sőt végre sem hajtható feladat tréfás körülírása. A

zabot hegyez

szókapcsolat kialakulásának tehát minden valószínűség szerint pusztán csak az a megfigyelés a magyarázata, hogy a szemtermések közül a zabszem a leghegyesebb, ennek a hegyezése a legneveltségesebb, leghiábavalóbb munka; éppúgy, mint a borsó gömbölyítése, lencse laposítása, a jég aszalása, az ecet darálása, a homok összekötözése. A Kukutyin helynév ezek szerint később került bele a szólásba.

[162](#)

Módszeres szóláskutatás Makón nem folyt, így minden ilyen témakörű adalék fontos lehet.

Kálmány Lajos Csanád megyei gyűjtését Dugonics Ferenc tette közzé. Ilyenek
Csanádapácáról: *Ráijesztők, mint Bacsza a kotlóra* (agyonütötte), *Rúg, vág mint Gera lova a*
fűrészporthú (jól lakott s
felfordult), *Mögugr*
atlak, mint Medgyesi a disznóját, Visszajárú mongya, mint Bagi az Úr angyalát, Leütötte, mint
Rigó a disznót
(eltörte a derekát),
Fölképelte, mint Kis Matyi a tehenet
(fölképelte a tehenit, de a keze megfájdult bele),
Ódalba dobta, mint vak bőgős a fiát
(beteg lött a fia),
Élők, mint Marci Hevesön
(egyik napról a másikra éldögélt).
[163](#)
{565}

Lábjegyzetek:

134. Kelemen Ferenc 1971. 169., Tóth Ferenc 1978.

135. Baranyai Decsi János 1598. 203.

136. Geleji Katona István 1636. 3.

137. Szirmay Antal 1804. 129. Közli: M 1888. máj. 27.

138. Maros 1888. máj. 27.

139. Tóth Béla 1895. 34.

140. Margalits Ede 1896. 525.

141. Gyapay–Megyer–Ritoók 1977. 70–75.

142. Békés István 1977. 302.

143. O. Nagy Gábor 1979. 343., 1985. 461.

144. M 1888. május 27.

145. Pesti Hírlap 1888. febr. 25.

146. Gyapay–Megyer–Ritook 1977. 74.

147. Idézi Békés István 1977. 302.

148. Pesti Hírlap 1888. febr. 25. Idézi Kelemen Ferenc 1971. 170–171.

149. O. Nagy Gábor 1979.

150. Uo. 343.

151. Az eredetről Bajay Szabolcs szóveli közlése alapján dr. Török József professzor tájékoztatót.

152. Szirbik Miklós 1979. 37.

153. Cs[écsi] M[iklós] Szólások. Magyar Nyelvőr, 1897. 325–327.

154. Margalits Ede 1896. 525

155. Uo.

156. Uo.

157. Uo.

158. Uo.

159. Uo.

160. Galambos Rezső 1915. 313–315.

161. Uo.

162. O. Nagy Gábor 1979. 314–316. Közli Tolnai Vilmos Magyar Nyelv 21. 204.

163. Dugonics Ferenc 1936.